

СТАТИИ И СТУДИИ

УЧРЕДЯВАНЕТО НА ЕКЗАРХИЯТА И ПРОГЛАСЯВАНЕТО НЕЗАВИСИМОСТТА НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА

Стоян Райчевски

На 27 февруари 1870 г. султанът подписва Ферман на Високата порта за автономна българска църква под името Българска екзархия. На 28 февруари 1870 г. Гавриил ефенди и х. Иванчо ефенди са призовани от Великия везир да приемат Фермана за независима българска църква. Получили тъй дълго чакания от всички българи държавен акт, който създавал независима от Вселенската патриаршия народна българска църква и в земите на Османската империя, населени в българи (Мизия, Тракия и Македония), те отиват на Ортакьой и го връчват на заседаващия Български архиерейски събор.

На 1 март с. г. многочислен народ и целият Архиерейски събор отиват в българската черква „Св. Стефан“, където след свършването на службата Иларион Макариополски произнася слово за паметното Възкресение на 3 април 1860 г., когато българският народ отхвърлил инородното духовенство: „Трети април бе славен и знаменит ден, в който се прояви народното желание за народна Йерархия. Днес, 1 март 1870 г., е още по-славен и знаменит, защото се изпълни желанието народно. Тогава беше пораждането на въпроса, днес – изпълнението. Тогава беше едно просто желание, днес то се облича с царски закон. Тогава беше надежда, а днес – осъществяване на надеждите. Жътвата на орача, чада, е по-сладка от сеитбата, защото който сее, сее с надежда за жътва, а който жъне, той събира плод. Тъй, чада, ние сяхме на 3 април 1860 г., а сега на 1 март 1870 г. събираме плода... Не е вече надежда, а дело. Имаме вече Църква Българска, самостоятелна, имаме народна Йерархия. Да се възрадваме душевно и възвеселим... Какъв по-голям подарък от освобождението ни от чуждото за нас духовенство? Какъв по-голям подарък от да се изравни нашият народ с всичките съподанни нам народи в държавата и да ни се подари Църква самостоятелна и Йерархия народна?“

На 13 март 1870 година събрание от 39 от най-видните цариградски българи избрало 10 души миряни за членове на Привременния съвет, които заедно с петимата владици, съставляващи Светия синод, поели управлението на Екзархията и изработването на проектоустава. Съветът и Синодът започнали съвместно обсъждане на изготвения от Гавриил Кръстевич проектоустав. Проблемни се оказали въпросите за сменяемост или пожизненост на екзарха и за приходите на архиереите.

Следващата важна стъпка за възстановяването на независимата българска черква след издаването на Фермана била свикването на Народен събор или Народно събрание, което трябвало да нареди и учреди Българската екзархия, да обсъди и приеме устава на Екзархията, по който щял да бъде избран и първият български екзарх.

Откриването на първия Народен събор в Цариград, който се състоял от петима владици, 8 комисари или членове на бившия Привременен съвет, избран от цариградските българи, и от 20 до 30 народни представители, избрани от епархиите, станало на 23 февруари 1871 г. с тържествен водосвет и слово от неговия председател Иларион Ловчански. В словото си той припомнил основната задача на събора – „да устрои възобновената Българска черква.“ След него думата взел д-р Чомаков, който говорил за историята на Българския въпрос от 1860 г. насам. Слово произнесъл и Гавриил Кръстевич. Той проследил историята на българската църква и доказал законността българите да си възобновят своята черква, като изтъкнал и голямата заслуга на цариградските българи. Иларион Макариополски припомнил как 35 години по-рано се е родила за първи път у цариградските българи мисълта да искат българи за архиереи на българските епархии и как след това Българският църковен въпрос се е облякъл с официалност след изхвърлянето името на патриарха от българската църква. Разказал още как с Неофит Бозвели работили за постигането на тази цел и как е била учредена българската черква в самия Цариград.

По време на заседанията на събора, който продължили месеци наред, се водели оживени дебати по редица текстове от членовете на проектоустава. Големи дебати възникнали по време на заседанията за т.нар. сменяемост или несменяемост на длъжностите, по който въпрос се взело решение едва на последното заседание. Две

трети от представителите гласуват за сменяемост на длъжностите. Особено трудно било да се стигне до единно становище и по въпроса къде да бъде седалището на българския екзарх – в Търново – старата българска столица или в Цариград. Едни настоявали екзархът да си стои постоянно, в Търново, където той щял да е далеч и защитен от цариградските фанариоти. Срещу това предложение обаче, което се доближавало и до някои от гръцките гледища, се изказали сериозни възражения. Те виждали в отдалечаването на екзархийското седалище от столицата Цариград опасност по този начин българският екзарх и Българската екзархия да бъдат поставени в по-нисък ранг от цариградския патриарх и съответно от Цариградската патриаршия.

Установяването на седалището на Българската екзархия в столицата на Османската империя след дълги обмисляния се приело като по-далновидното решение, защото, установено в османската столица, то, освен споменатото и други някои предимства, щяло по-ефикасно да изпълнява своята роля на духовен център за единение на всички българи в пределите на Османската империя от Мизия, Тракия и Македония.

На едно от последните заседания на Народния събор Гавриил Кръстевич разяснил още един аргумент защо българският екзарх трябвало да пребивава в столицата на империята, а не някъде извън нея: „Екзархската титла не е свързана с епископската, та Екзархията ни да става Охридска, Търновска или Пловдивска и пр. и да се мести от епархия на епархия. Когато от българските епископи се одобри и избере от българския народ екзархът, той трябва да дойде в столицата и да държи управлението, без да могат с претенциите на цариградския патриарх и синодът му да го отблъскват (и третират) като екзарх местен.”¹

След месеците работа Народният събор повдигнал силно духа на цариградските българи и на целия български народ. Особено видимо станало това по време на празника на светите братя Кирил и Методий, отбелязван всяка година на 11 май.

Още предната вечер срещу този голям български празник през 1871 г. цариградските българи, притежатели на търговски дюкяни и на работилници, си подредили работата така, че на другия ден сутринта да могат всички да отидат на църква и да отпразнуват

¹ В. „Македония”, год 5, бр. 21, 25 май 1871 г.

деня на народните просветители св. св. Кирил и Методий. След извършването на божествената служба шумното множество излязло по улиците и с песните си известило на Фенер за своя празник. Свещениците и първенците, събрани в метоха, изслушали слово от учителя Д. Коларов. На даденото след това от българското читалище угощение, каквото то подготвяло всяка година на този ден, пръв вдигал наздравица младият председател на цариградското читалище Иван Бракалов, втората наздравица изрекъл Петко Р. Славейков. Третата чаша за наздравица напил Л. Йовчев, който казал, че на този ден от бреговете на Дунав до Архипелага и от Черно море до Адриатическо море шест милиона български гласове отправят към Всевишния на небето своята благодарност за съхранението на българската народност. В лицето на присъстващите народни представители той виждал „трите едноутробни сестри на Българския народ: България (Мизия), Тракия и Македония да са си подали ръка, за да докажат в самата столица пред целия свят единството на българския народ и неговото светло бъдеще.”²

Към края на месец май 1871 г. уставът на Екзархията бил вече обсъден и подписан от членовете на Народния събор. Този факт активирал с нова сила фанариотските противници на фермана и гръцките вестници поместили много нападки и критични статии по българския църковен въпрос. Сега, обаче, в техните писания, за разлика от по-рано, проличавали две тенденции. Едната, макар и по-слаба, допускала патриархът да се примири с фактите и да приеме на аудиенция българския екзарх или негово пратеничество, давайки по този начин да се разбере, че той е глава на църква като сръбската и румънската, запазвайки така своя авторитет и положение на вселенски патриарх. От Атина съветвали Цариградския патриарх да приеме българската екзархия, но да действа пред правителството и да работи за промяната на важния за българите член 10-ти на Фермана и седалището на Екзарха да не бъде в Солун, а в самата България.”

Другата тенденция била старата – непреклонната. Тя съветвала патриарха той да си подаде оставката и да не се избира друг патриарх на негово място, за да се видело, „какво щяло да прави правителството без гръцки патриарх.” Друг гръцки вестник не препоръчвал, а направо цитирал казаното от патриарх Григорий VI

² В. „Македония”, V, бр. 20, 18 май 1871.

пред неговия синод, че си давал оставката, защото само мисълта, че можело да се случи, щото български екзарх да стъпел в Патриаршията на визита, го „хвърляло в ужас, убивало го“. Затова той се оттеглял от този престол, „пред който можело да се яви български екзарх, за да си изрази почитанията си.“³

В навечерието на Великден, който през 1872 г. се паднал на 16 април, първият Български екзарх Антим предприел стъпки, за да влезе в каноническа връзка с Вселенския патриарха. На 4 април 1872 г., след като вече е получил поканата от Великия везир да се яви във Високата порта, за да му се връчи бератът за неговото утвърждаване, той изпратил при него делегация от трима членове на Привременния съвет – Гавриил Кръстевич, Иванчо Пенчович и Георги Чалъков, за да определи чрез тях деня, в който да му се представи. Патриархът отговорил, че той не признава българите и техния „мним екзарх“ и че ще се посъветва със своя Синод. На следващия ден в Екзархията пристигнал патриаршеският пратеник архимандрит Герман, за да предаде отговора на Патриарха и на Патриаршеския синод. Разговорът протекъл тягостно и с дълги паузи на взаимно мълчание. Когато си тръгвал, пратеникът заявил, че нямам поръка да се впуска в разсъждения, а само ще предаде на патриарха и на Синода отговора на Антим. Тогава Екзарх Антим му заявил: „Предайте на Негово Светейшество, че българският народ е имал църкви, които Патриаршията е унищожила. Сега народът си ги иска и понеже аз принадлежа към този народ, браня неговото право!“

А на повтореното от Герман, че Патриаршията очаквала писмен отговор на посланието ѝ от 22 януари, Екзарх Антим отвърнал категорично: „Правата на моя народ – ето моят отговор. Аз нямам друг отговор.“

Три дни по-късно предишните екзархийски пратеници, без Гавриил Кръстевич, направили ново безрезултатно посещение в Патриаршията. На 12 април – Велика сряда те за трети път посетили Патриаршията, но отговор от патриарха получили един ден по-късно и той гласял само, че Антим не трябвало да служи. Патриархът отказвал упорито да приеме Екзарх Антим, за да не би с това да дадал повод и основание на българите да си помислели, че „той признава свършения факт и разрешава на екзарха да служи в

³ В. „Македония“, V, бр. 24, 15 юни 1971.

българската черква на Балат.”

Няколко дни преди самия празник Възкресение Екзарх Антим, както бил обещал преди това на Великия везир и съобразно задълженията си по фермана като предстоятел на Българската черква, отново пожелал патриархът да го приеме. Той обаче пак отказал да го стори. Тогава Екзарх Антим отправил към него друга молба да му разреши да служи на Великден в българската черква, за което цариградските българи силно настоявали. След пропадането на мисията на пратеници на екзархията при Вселенския патриарх на 15 април, в съботата преди Възкресение, Екзарх Антим му написал едно дипломатично писмо със заявена склонност към примирие, което завършвало с много ясно изразен отказ от страна на Българската екзархия да поеме отговорността за всички последствия:

„Обръщайки се още веднъж писмено към Ваше Светейшество, аз Ви моля, въпреки Вашия отказ да ме приемете, да ми изпратите Вашето патриаршеско разрешение да служа Божествена служба, като спомена Вашето име, в българската църква „Св. Стефан” на Балат по случай празника на Възкресението на нашия Спасител Исуса Христа. Със съжаление в същото време трябва да добавя, с всичкото подобаващо към Ваше Светейшество уважение, че отхвърлям цялата отговорност за последиците. На Ваше сиятелство смирен брат в Христа (п) Антим митрополит Видински и Екзарх Български.”

На самия ден Великден Антим изпратил по Григорий ново писмо до патриарха, с което му заявил, че православният български народ иска от него настоятелно да извърши Божествена света литургия в българската църква „Св. Стефан”. Патриархът не върнал този път писмото, като знак, че между тях вече нямало никакво общение, задържал го и не дал исканото разрешение. Съзнавайки, че тези добронамерени негови стъпки, които не срещат никакъв отклик у Вселенския патриарх, могат да подкопаят увереността на българския народ, че народното дело е успяло, на 20 април 1872 г. Екзарх Антим написал ново, пак учтиво, но нетърпящо повече никакви възражения писмо, което изненадало с дързостта си и самият патриарх:

„Досега аз молах Ваше Сиятелство за две неща: за разрешение да Ви изразя лично своето почитание и за разрешение на празника

на Възкресението на Нашия спасител и Господ Исус Христос да служи в българската черква „Св. Стефан“ на Балат, но за нещастие, не получих нито едното, нито другото. Оставя ми трета молба, с която почитателно се обръщам към мъдростта на ваше Сиятелство. Узнах, че трима от нашите свети отци: Високопреосвещенният Панарет Пловдивски, Високопреосвещенният Иларион Ловчански и Високопреосвещенният Иларион епископ Макариополски, са били подложени и от Ваше светейшество на църковно наказание, задето са извършили св. Литургия в църквата „Св. Стефан“...

Позволете ми, Светейший отец, открито да Ви явя, че по силата на положението, в което се намирам, ще бъда задължен официално да обявя за нищожно едно такова наказание като неправилно и неоснователно, ако вие не побързате сами да го анулирате... Иначе, за съжаление, аз съм длъжен да явя, че и този случай би могъл също да се изплъзне от Ваше Светейшество... Антим митрополит Видински и Екзарх Български.”⁴

След като Вселенският патриарх не променил позицията си, Екзарх Антим поел доблестно отговорността като духовен пастир на българите и пристъпил към изпълнение на задължението си като духовен водач на българския народ и отменил едностранно наказанието, което Патриаршията била наложила на владичите Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Макариополски заради богоявленската им служба.

На 23 април, първата неделя след Великден, след църковната служба в българската черква „Св. Стефан“ в Цариград архимандрит Григорий прочел пред събраните миряни акта, издаден от Българския синод и подписан от Антим I, за отмяна на наказанието на тримата български владичи. В него се изтъквало, че българския народ в своята история е имал три независими черкви: Търновската патриаршия, Охридската и Ипекската архиепископия, които са били унищожени антиканонично от Цариградската патриаршия. Останалият под ведомството на Цариградската патриаршия български народ, не можейки да търпи нейните беззакония, повел борба за възстановяване на независимостта на българската църква, която се увенчала с успех при създаването на Българската екзархия. След това въведение в акта се посочвали и причините, които

⁴ Кирил Патриарх Български. „Екзарх Антим (1816-1888), С., 1956, с. 399-400.

са накарали споменатите трима български владци, тогава членове на Българския синод, да извършат Богоявленската служба на 5 януари 1872 г., която не им е била разрешена от Вселенския патриарх. Това те направили по справедливото искане на цариградските българи, които в продължение на 12 години са били лишавани от благословението на еднородните си архипастири. Българските владци служили, въпреки забраната от страна на Вселенския патриарх, защото те чули и откликнали на „молбите и сълзите“ на родолюбивите българи в османската столица.

Член първи на акта обявявал наложеното от Вселенския патриарх и неговия синод църковно наказание на православните български архиереи Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Макариополски, обнародвано на 17 януари 1872 г., за „незаконно и нестанало“, понеже било направено „антиканонически и безвременно.“ Така на празника Томина неделя Българската православна църква с правото си на автокефална църква вдигнала наложеното от Вселенската патриаршията „низвержение“ на тримата български владци, което се приело и като демонстрация за нейната независимост, защото такава отмяна на църковно наказание можела да направи само една автокефална църква.⁵ Този акт на Антим се посрещнал с голямо одобрение от народа, но определени среди, близки до правителството и до граф Игнатиев, го приели с известни резерви, опасявайки се, че той щял да попречи за едно скорошно помиряване с патриарха и патриаршеския синод. По този повод Екзарх Антим заявил в заседанието на Привременния съвет, че след всичките му безуспешни опити да влезе във връзка с Вселенския патриарх или да получи разрешението му, за да служи, той бил принуден най-накрая да пристъпи към решителни действия „„отговарящи на правата и престижа на една автокефална църква.“

Скоро Екзарх Антим дал нов знак за своята категоричност в отстояването на народните интереси и независимостта на Българската екзархия. Поводът дошъл с приближаването на големия народен празник Св. св. Кирил и Методий. На 11 май 1872 г. той извършва първата тържествена църковна служба като български екзарх в съслужение с другите български митрополити в Цариград: Панарет Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Мака-

⁵ Кирил Патриарх Български. „Екзарх Антим (1816-1888), С., 1956, с. 406.

риополски. Прочетен бил и Актът за провъзгласяването на независимостта и самостоятелността на Българската църква.

Датата за тази демонстрация Екзарх Антим избрал съзнателно, за да се подчертаели много ясно историческите права на българите да имат своя независима църква, такава, каквато е била тя по времето на цар Борис Покръстител. Това проличава много ясно и от тогавашните обширни и възторжени репортажи, непосредствено от местото на събитието – българската църква край Златния рог.

Още от вечерта срещу празника на народните просветители всичките българи в Цариград, уведомени предварително, че негово Блаженство Антим ще служи в цариградската българска църква „Св. Стефан“, цяла нощ се стичали в храма да палят свеци там пред иконите на светците, а на сутринта, ден четвъртък, множеството се увеличило няколкократно и изпълнило всички улици към българската църква. Широкият черковен двор и широката улица между черквата и метоха се оказали тесни и не могли да поберат трупация се народ. Към единадесет и половина часа по турски голямото множество хора се изнесли към морската скеля, за да посрещат Българския екзарх Антим I, където били излезли вече и всички свещеници в свещеническите си одежди, всички ученици от българското училище, облечени в бели дрехи, с трендафилови китки в ръце, пеещи непрекъснато хвалебствени химни. От морето се задала ладия, карана шест весла, с Българския екзарх в нея, следвана от други ладии, които возели тримата владици и другите духовни лица. При стъпването на скелята Екзарх Антим бил обсипан с рози и цветя. Мнозина държали нарочно приготвени великолепни свеци.⁶

С такава една тържественост Екзарх Антим прекрачил прага на също така великолепно украсената българска църква „Св. Стефан“ за подготвеното най-тържествено отбелязване на празника на светите братя Кирил и Методий и още по-тържествено оповестяване на възврънатата независимост на Българската църква.

„Днес, 11 май 1872 г., служи първият български Патриарх Антим I и се прогласи Българската църква за независима“⁷ – е водещото заглавие на цариградския български вестник „Право“. В него българският Екзарх Антим е титулуван като „патриарх“ – „Бла-

⁶ В. „Македония“, Притурка, год. VI, бр. 7, 16 май, j 1872 г.

⁷ В. „Право“, VII, бр. 10, 15 май 1872 г.

женственопървият наш Патриарх.” Това не е канонична грешка на тогавашния редактор, нито емоционално увлечение, както ще стане ясно по-долу от самия текст, а твърдо убеждение и позиция, основана именно на историческата приемственост между подвига на Светите братя Кирил и Методий и възстановяването в ново време на отнетата от Цариградската патриаршия независимост на Българската православна църква: „Кой може наистина да погледне на светлия този празник, да чуе и изрече заедно с псалмопевеца тези утешителни думи, без да извика с радост и възхищение: „Нека за минута припомним онуй преминало, което изпълваше с толкова горчивина сърцата на окаяния до сега наш български народ! Туй мрачно преминало едва що почна да се отдалечава от нас; и ако то хвърля някаква сянка на нашата радост и не можем скоро да го забравим, значи, че то, като ни е покрито с мрака на невежеството, тъй щото допреди малко време ний бяхме забравили съвършено и каква свята длъжност имаме и трябва да имаме към нашите просветители и учители Кирила и Методия – налага ни се изново длъжност да го не забравим, но да го имаме като светилник и пазител на бъдещото ни. Но под мрачните облаци на туй жалостно преминало не се ли вижда вече възтържествуването на правдата и истината, които в туй си възтържествуване простират своите светозарни и силни десници на толкоз години в окови лежащата и зле страдащата наша независима Църква.

Радостта, която всяко българско сърце усеща днес, не показва ли достатъчно, че настоящето е утешително за нас, че ни обещава изобилна жътва, че носи в недрата си едно младо поколение, пълно със здраве и сила, което е разбрало, че бъдещето нему принадлежи. Да, този знаменателен и забележителен празник ще остави вечен спомен и пример на нашите потомци. Но от де произхожда тази необикновена радост и от само себе си знаменит и забележителен празник? Коя е причината, дето тъй именно и изрично ние посочваме деня 11 май от 1872 г., когато има вече няколко години откакто признателният български народ е почнал и следва ежегодно да го празнува с необикновени тържества... Без съмнение тази година народният празник е по-величествен от други години – с първата Екзархическа служба”.⁸

Рано сутринта в четвъртък, още при пукването на първата

⁸ В „Право”, VII, бр. 10, 15 май 1872 г.

зора, църквата, дворът и широките откъм Фенер и Балат улици се изпълнили с множество народ, който постоянно се увеличавал, за да посрещне и види своя архипастир Екзарх Антим. Трудно може да си представи днес човек възбудението, което настъпило сред струпалия се народ, когато в далечината се показа да влиза в Златния рог голямата ладия с шест весла на Негово Блаженство Антим I, следвана от други шест ладии на уважаваните синодални старци и др. духовници от Ортакъой. Екзарх Антим за втори път от пристигането си в османската столица посещавал Фенер, но вече „не за да преклони глава пред гордия фанариотски началник, а за да „донесе съвършеното им избавление и освобождение от толкоз годишното им робство.“ Посрещнат по такъв великолепен начин и силно развълнуван, Антим I благословил народа, влязъл в храма и заел отреденото му място. При запяването на певците той слязъл от престола си, целунал иконите, облякъл свещеническите одежди и започнал божествената служба в съслужение в свещенодействието от Панарет Пловдивски, Иларион Макариополски, Иларион Ловчански и архимандритите Григорий и Виктор. „Народът беше толкова много – пише свидетел – щото видяхме хора, които се качваха и вървяха по раменете на други, за да дойдат и видят по-отблизо своя свещеноначалник“.

След изчитането на Апостола архимандрит Григорий Хилендарски започнал да чете акта, с който се провъзгласява самостоятелността на Българската църква, основана на историческите права на народа – „на основание на законното съществуване на древните наши независими църкви, незаконно унищожени от гръцката цариградска Патриаршия.“⁹

А след прочитането на Евангелието Антим I изрекъл едно слово, за подвига за „приснопаметните наши отци Кирила и Методия“, след което преминал върху значението на възстановената ни народна черква и за добрините, които българският народ може да очаква от възобновената самостоятелност на неговата православна църква:

Словото на Антим I, произнесено на празника на св. св. Кирил и Методий в българската черква в Цариград, 11 май 1872 г.¹⁰:

⁹ Редовна Притурка на „Македония“, Год. VI, Цариград, бр. 7, 16 май 1872.

¹⁰ В. „Право“, VII, бр. 10, 15 май 1872.

„Двоен празник празнуваме днес в този Божи храм, чада възлюбени. Днес славим и възпяваме тържествено приснопамятните имена на нашите равноапостоли Светого Кирила и Методия. Чрез тях, чрез тяхното Божествено поучение и чрез техните старания нашият народ излезе преди хиляда години от тъмнината и от сянката на смъртоносното идолопоклонство и влезе тържествено в нов живот... Като верни ученици и последователи на върховния си наставник и учител, предприели проповеданието на евангелската истина, изкореняването на суеверието, възраждането на нравственния човек и въобще изпълнението на предизречените от устата на височайшата правда истина.

Поради това и ние днес чрез високото тайнство на безкръвната тази божествена служба въздаваме слава Богу, който е бил и застъпник наш и прибежище наше в дни на скърби наши, помощник наш и милост наша, който е благоволил в разстояние на цели десет векове, в които нашият народ претърпя толкоз и толкоз злочестини, да ни утеши и да съхрани свято и непорочно евангелското учение на Св. Кирила и Методия, божественото наследство, с което и в името на което възобновява днес обществения си живот и православнославната Българска църква.

От тази славна столица бяха тръгнали преди хиляда години двамата благородни братя Кирил и Методий, за да идат да просветят с Евангелското учение нашите праотци. В тази същата столица днес ние тържествуваме паметта им и чрез самия език, който те сами учеха, благодарим Всевишного за щедрата му към нас милост, със силата на която можахме най-после да придобием светите си църковни правдини, на които изпълнението днес вече е дело. С благословието и с молитвованията на свещениците Архипастори и на ревностните поборници на Христовото учение. Изпрождаха се тогаз от тук за българските населения нашите просветители. Благословието и молитвованията на Цариградската черква следваме ние и днес още да търсим не само като неделими членове на всеобщото православно изпълнение, но и като нейни признателни чада, от нея възродени духовно и от нея най-напред възпитани в Божествените евангелски истини.

Бориха се в онуй време Кирил и Методий против разни и многобройни препятствия за чистото и непорочно предание на тези истини, бориха се дълго време и най-после като се увенчаха апос-

толските им трудове с пълна сполука, те можаха да свържат още по-тясно с всеобщата православна восточна църква новопокръстения български народ, който умея в многобройните в онова време църковни прения да съзре истината и да остане в нея, без да жертва нищо от правдините си. Същият народ намери по-после в църковния си живот същите явления под друг вид, с друг образ. Но както тогава, тъй и днес, той се представя изново пред вероизподния свят със същата непорочна истина на православието и със същата правда, която има да се управлява църковно чрез свои народни пастири, съгласно духа и постановленията на православната църква.

Погрижиха се в онова време Кирил и Методий да предадат на покръстения от тях български народ божествените истини на собствения негов език... Тъй мисли той днес. Това изповядва, тази истина ще поддържа и възобновеното сега духовно българско началство.

Тъй тържественият празник на св. Кирила и Методия стана днес за всички нас не само утешителен, но и поучителен. И ние не почитаме както трябва паметта им, ако би се не стараем да се ползваме от тяхното учение и техния пример. Днес всинца с горещ възторг се радваме на възобновението на православната Българска църква под име Екзархия, която днес вече почна да действа в живота и в обществото. Праведна е общонародната ни радост, възлюбени в Христа чада. Благочестиви са чувствата, които ви въздушевяват, утешителни и приятни са надеждите, които си съставяме всинца за бъдещото ни духовно и православно благоденствие в недрата на Екзархията. С Божествената помощ те и общонародните надежди не ще бъдат празни и суетни.

Миролюбивият и честит български народ ще умее да оцени точно и справедливо църковно управление, с което се сдоби и както всеобщите му желания чрез благородното му обхождане можаха да станат дело, тъй и днешните му добри надежди ще могат да се осъществят напълно, ако покаже същата мъдрост, същото благоумие, същата преданост към бащината си православна вяра... Нищо не съществува на тоя свят, чада, без една цел от самого Бога предначертана. Тъй и всяко постановление в обществото има едно свое собствено предназначение. Но всички други обществени постановления са повече дела човечески, само църквата Христова е божествено постановление. Тя има за основание самого Господа

нашего Исуса Христа, а за цел – Царството Божие. Нейното високо послание на този свят е да освети човечеството, да го свърже с божеството, да го избави от световната суетност, за да го спечели за Царство Божие. Христовата църква няма за цел нито величие мимоходно, нито слава великолепна, нито сила необорима, нито богатство, нито други световни и божествени удоволствия... Тя не се възвишава на златообкован престол, за да заповядва и управлява господарски. С човека лично, с неговото душевно възраждане се занимава тя кротко и тихо като майка благоутробна, а не с управление на царства или с основание на сила, защото Христовото царство не е от този мир.

Възвишението на ума към небесного Бога, образованието на душата, освещението на чувствата, облагородяването на сърцето, тайно, въобще и божествено възобновление на човека, любов към всичките, смиреност, преданост към длъжността, дълго и постоянно търпение, но и непоколебимо към праведного Бога упование в злощастните времена, стремление към всяко добро и богоугодно дело, труд ежедневен с пълна надежда за възнаграждението му от Създателя, вяра, любов надежда – ето, чада, добродетелите за учението и за разпространението на които е поставена в човеческото общество святата църква на Исус Христос.

Част неотделна от тази църква съставя днес по снизхождение Божие и православната наша Българска Екзархия. Следователно и нейното послание не може да бъде различно. Същото учение, същите истини, същите свети начала е длъжна и тя да разкрива и развива за слава Божия. Цариградската църква вижда, че българският народ е силно запазил тези наставления и е запазил православната си вяра. Българският народ, когото нищо не може да разклати както в чувството на правдата му, нито в бащините му вероизподни убеждения, ще покаже и занаят с думи и делом, че той, каквото и да стане, с глубока принадлежност ще следва дадените му преди векове пастирски съвети от първите му учители в светата Христова вяра. Той знае, че духовното му щастие в новоустроената наша Екзархия не ще да е действително, освен ако следва тия спасителни съвети. Ето защо намерих и аз за добро да ви ги припомня тука кратце. Имайте ги винаги в ума си, имайте ги всякога предвид...

И Българската наша Екзархия при всички външни народен характер не ще си позволи никога да смеси небесното с земното,

божественото с човешкото, духовното с светското. Едно и също послание на нейните служители. То е нравственото образование, възвишение на българския народ по евангелското учение на Българската православна църква, на която ще са грижат ежедневно да привличат любовта ѝ, благословените такива. Такива служители ще бъдат украшение и чест на църковното наше управление. Тъй ще отговорим и на истинното послание, което има в обществото църквата въобще, както казахме по-горе, и тъй общонародната полза от Екзархията ще бъде по-действителна, защото всяко обществено постановление тогази плодотвори по-добре, когато то отговаря на целта, за която е поставено и действа съобразно със собственото си естество. Ето защо, чада, трябва всинца да окръжим с любовта си, с предаността си, със самоотвержието си, с благочестието си, със съгласието си, с почитанието си, тази свещена драгоценност, която придобихме с толкова трудове и на която днес звучи тъй сладко приятното име Българска екзархия. Вниманието и грижата за нейното утешение трябва да са двойно по-големи, отколкото бяха старанията ни за придобиването ѝ. Обикновено човешките се прилепват повече до онова, което искат да придобият, отколкото до онова, което притежават. Надеждата винаги бива пожива и по-силна, отколкото определеното състояние, но ние нека бодрествуваме, нека бъдем всякога трезви и внимателни.

Екзархията е вече основана. Тя действа, тя действа и живее. Но нека бъдем точни изпълнители на длъжностите си, верни и достойни ученици на тържествуемите днес Св. Кирила и Методия – предани чада на Православната църква при всички огорчения, които би ни причинило едно безвременно упорство... Тези съвети отправил преди хиляда години великият Фотий Цариградски – Вселенски Патриарх, до тогавашния Български цар Бориса, който на кръщенето си се нареквал Михаил.

Както казахме, Българската екзархия е дело свършено, но животът на Българската екзархия почва и той трябва да е вечен. Какво свято поприще на благочестна деятелност се отваря днес пред всинца ни! От сега нататък се изискват внимание, мудрост, кротка деятелност, безкористна вяра в Бога и благочестие, защото само така ще можем да покажем на цял свят, че сме били достойни да се управляваме църковно самички и съгласно с учението и преданията на Православната восточна църква, на която ще постоянстваме

да искаме умолително благословение.

Екзархията се съставя по обществено желание, но тя би била гола дума, тя би била мъртво тяло, ако би да не умеем да се управляваме съразмерно с важността и с високото и свято предназначение. Радостта, с която днес тържествуват паметта на Св. Кирила и Методия всичките в пространната Османска държава Български епархии, трябва с праведно удоволствие, което ни причинява, да ни прави по-чувствителни в длъжностите, които ни се налагат. Уверен съм, че както съгласието спомогна за устройството на любимата наша Екзархия, тъй това също съгласие ще ни улесни в управлението ѝ, което е животът ѝ в обществото. Ето защо повтарително ви препоръчвам любов, мир и съгласие...

Господи, Боже, Вседържателю, който си благоволил да явиш нам милостта си и щедростта си, просвети и вразуми всички нас. Не оставяй, Господи, верния Български народ, надзиравай го, покровителствай го, ръководи го невидимо в пътя на божествения твой закон, на благочестието, на всяко добро и богоугодно (дело). Боже, закрили и закрепи възстановената наша Православна църква, за да бъде свята и непорочна во веки веков... Амин¹¹

Това забележително слово на Екзарх Антим намира широк отклик сред цариградските българи и българския периодичен печат, който отразява широко забележителното събитие и коментарите за него не отшумяват дълго време. Вестник „Право“ набляга върху причините, принудили не само Екзарх Антим I, но и българските архиереи да изхвърлят името на цариградския патриарх.

Понеже гръцкият Патриарх постоянно отказвал си да припознае Екзархията, духовният началник на българите Екзарх Антим I не споменава вече в молитвите Негово Светейшество. Владците също изхвърлят името му и вместо него споменават „Св. Български Синод“, а архимандритите – „Блаженното Антима.“ Тук следва коментар, който разяснява значението на случило се и отива по-далеч в тълкованието за постигнатото вече изравняване по ранг на фенерския патриарх с главата на независимата българска църква, за което се излагат и съответните основателни аргументи:

„От всичко това виждате, че Негово Блаженство (Антим I) е съвсем независим от гръцкия патриарх, а в следствие на тази

¹¹ Пак там.

независимост и титлата Екзарх престава да съществува. В туй ни уверява и отношението на царското правителство спрямо Негово Блаженство. Ний имахме честта същия този ден (11 май 1872) да видим едно писмо от Високата порта до Негово Блаженство, съдържанието на което не знаем, на което беше написано: „До Негово Блаженство Българския Патриарх”. И наистина, ако Негово Светейшество гръцкият Патриарх не би бил толкова упорит, ако бе прегърнал Екзархията с християнско чувство и би приел Фермана, тогава Екзархията и името му щеше да се поменува в свещенодействията. Но сега, когато вече стана ясно, че никакво примирение не е възможно с гръцката църква, без да бъдат накърнявани нашите църковни правдини и когато името на гръцкия патриарх се вдига за всегда от нашите храмове, а и самото царско правителство признава началника на шест милионния български народ за свършено независим от всяко друго началство, нам не остава друго, освен най-законно да го титулуваме Патриарх Български, вместо Екзарх, което е се едно”¹²

След свършване на черковната служба на 11 май – празника на светите братя Кирил и Методий, в църквата „Св. Стефан”, понеже и българското училище в Цариград този ден също празнувало, Екзарх Антим направил и там водосвет и после отишъл при събралите се за празника първенци, където след кратки разговори с тях управителят на училището Г. Шишков произнесъл подходящо за празника слово. С него той се обърнал към Българския Екзарх с препоръка да следва примера на светите Кирил и Методий за просвещението на народа, като единствено средство за всяко негово благополучие. Учениците изпели няколко песни в чест на „положителната наука”, които имали за цел да насърчат Негово Блаженство в разпространяването на просвещението, което да „възражда народите в света и да ги прави достойни за свободата им.” Трогнат от това мило посрещане, Екзарх Антим благословил народа и най-вече учениците и се качил в приготвената за тържеството негова каляска, последвана от други две, с които пътували придружаващите го владци. От там, изпратени с продължителни ръкопляскания, те отишли в къщата на Христо Тъпчилеща, където обядвали. След обяда се върнали в черквата и от там се качили в ладите си, за да отплуват към Ортакьой.

¹² В. „Право”, VII, бр. 10, 15 май 1872.

Докато Блаженият Антим и синодалните старци си отпочивали в метоха, навън народът играел народни хора, както в черковния двор, тъй и в метоха. На тържеството присъствали и мнозина чужденци и представители на други народности в този космополитен град. За реда и благоприличието се грижели 40 – 50 заптиета под командата на драгоманина на полицията Аристиди ефенди. Българското читалище в Цариград дало едно угощение в чест на празника на светите братя Кирил и Методий и провъзгласяването на независимостта на Българската народна църква. Онзи следобед пристанището в Златният рог представлявало чудно зрелище: безброй весла биели по бистрите води и придвижвали големи и малки ладии, превозващи пристигащите гости, които се нареждали и сядали на пригответената трапеза. Това угощение почели и „многот от българските в Цариград и Ортакъой госпожици и госпожи”. Пръв дигнал наздравица председателят на цариградското читалище Брадински за здравето на Н. И. В. Султана, а след него мнозина други – за българския народ и за Негово Блаженство Антим I. А в това време наоколо „народният орган – гайдата и една европейска музика” цепели въздуха и присъстващите, без изключение, играели еднакво умело както на гайдата, тъй на европейската музика. Драго ставало на човек да гледа полученото се братство от смешението на стари и млади, богати търговци и сиромаси, занаятчии и всякакви, как те „както размесено бяха насядали на трапезата, размесено се хващаха на хорото, в което взеха участие и госпожиците.”¹³

Едва когато слънцето започнало да слиза ниско и с последните си зари взело да се разделя от деня, всички празнуващи се качили на ладии си и потеглили към Калебурун, украсен и също осветен. Тук друга нарочно пригответена музика свирела маршове в чест на всеобщата българска радост и пак следвали същите наздравици.

По повод на тази първа служба за тържественото обявяване на българската църковна независимост цариградското българско списание „Читалище” помества едно пространно стихотворение, в което Екзарх Антим е титулуван отново Патриарх според народното признание, озаглавено „За спомен на първата служба на Н. Блаженство Българский Патриарх”, което завършва с възхвала на подвига, строгостта и дал простор на свободата:

¹³ Пак там.

*„Народност. О, идея свата! Чух
аз твоя глас окови да строшава,
и видях твоя животворний дух
как мъртвите от гроба възкръсява.“¹⁴*

На 13 май, само два дни след като Антим I отслужил в българската черква „Св. Стефан“ в Цариград тържествена служба на празника на светите братя Кирил и Методий, Патриаршията, разтревожена от дързостта на българския екзарх и духовенство, побързала да свика предвидения за месец по-късно патриаршески събор, за да вземе решение как да реагира и санкционира българските духовници, а и самия Екзарх Антим I, отказали да се съобразят с нейните разпоредби. Патриаршеският събор решил главата на Българската екзархия Антим I да бъде „низвергнат“, както и служителите с него на 11 май 1872 г. в черквата „Св. Стефан“ духовни лица, двамата владици Паисий Пловдивски и Иларион Ловчански, които като по-преди низвергнати, сега да бъдат и „афоресани“, а Иларион Макариополски, който освен, че бил вече веднъж низвергнат (1861) и в началото на 1872 г. афоресан, сега се предавал на „вечна анатема“ и на осъждане на „огнена геена.“¹⁵ Тази бърза и демонстративна реакция отворила пътя към пълния разрыв на Вселенската патриаршия с Българската екзархия, която в момента се подготвяла да ръкоположи и изпрати в епархиите своите екзархийските владици, чакани с голямо нетърпение от българите в Мизия, Тракия и Македония.

¹⁴ Сп. „Читалище“, Цариград, II, 1872, май, с. 707.

¹⁵ Кирил Патриарх Български. Антим I, С. 1956, с. 411.